

Resenyes bibliogràfiques

✎ Antoni RIERA MELIS, «*Un regne dins en la mar*». *Estudis sobre l'economia, la societat i la fiscalitat de Mallorca a la baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès (Verum et Pulchrum Medium Aevum, 19), 2019, 366 p.

Antoni RIERA MELIS, *Produir, distribuir, consumir. Estudis d'història econòmica i social sobre els territoris de llengua catalana a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès (Verum et Pulchrum Medium Aevum, 22), 2023, 639 p.

Antoni RIERA MELIS, «*A cadascú, allò que li pertoca*». *Alimentació i identitat social a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès (Verum et Pulchrum Medium Aevum, 27), 2024, 520 p.

Entre els anys 2019 i 2024 han aparegut tres volums que recullen una part significativa de les principals contribucions de la fructífera trajectòria acadèmica d'Antoni Riera i Melis, autor de referència de la medievalística de la Corona d'Aragó i, al mateix temps, de la història de l'alimentació a l'Europa medieval. La trilogia reuneix un total de 30 articles i capítols de llibre publicats entre 1977 i 2019, seleccionats d'entre més de 220 aportacions de l'autor durant aquest període. Les xifres són realment destacables. Tanmateix, una anàlisi més detallada revela, sobretot, la diversitat temàtica i la profunditat del bagatge investigador de Riera i Melis, articulat al voltant de tres grans eixos de recerca que coinci-

deixen amb la distribució de continguts d'aquests llibres recents. Ens referim, en primer lloc, al regne privatiu de Mallorca; en segon lloc, a la producció, el comerç i el consum (sobretot, de vitualles, però també d'altres productes com els tèxtils) al conjunt de la Corona d'Aragó baixmedieval; i, finalment però no menys important, a l'alimentació, en especial, en el mateix context i tant des d'una perspectiva econòmica com pel que fa a les seves implicacions culturals i ideològiques, en el que, seguint el llenguatge en voga en l'entorn acadèmic, en diríem una intersecció de disciplines.

Un primer element d'interès de compilacions com les ressenyades solen ser els pròlegs o prefacis per part de personalitats diverses. El volum publicat el 2019 s'obre amb un pròleg del curador, Flocel Sabaté, seguit d'un text introductori de Maria Àngels Pérez Samper, que analitza la figura de Riera i Melis i la seva trajectòria a la Universitat de Barcelona, des de l'etapa d'estudiant fins a la de docent. A continuació, Pau Cateura examina el paper de Mallorca dins de l'obra historiogràfica de l'autor, i, finalment, Maria Soler presenta una relació completa de la bibliografia de Riera i Melis, així com de les 18 tesis doctorals que dirigí durant la seva carrera acadèmica, cinc d'elles en règim de codirecció.

El conjunt ampli de medievalistes que apareix en aquesta relació de treballs com a coautors, coordinadors o editors d'obres col·lectives i, sobretot, de recerques supervisades és una bona prova de la influència decisiva del catedràtic emèrit que ens ocupa en aquest àmbit historiogràfic durant ben bé els darrers 40 anys. Ja sigui en el marc del departament de referència dins del camp que constitueix el Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica (segons la nomenclatura històrica) de la Universitat de Barcelona, o per canals més indirectes, molts investigadors i investigadores en actiu es poden reconèixer hereus o, com a mínim, a través de lliçons rebudes en formació reglada, consells més informals o simplement per mitjà de bibliografia d'autoria seva o inspirada, beneficiaris del llegat científic de l'historiador nascut a Sant Llorenç des Cardassar, al Llevant mallorquí.

Tanmateix, la dimensió de Riera i Melis transcendeix els marcs concrets de Catalunya i Mallorca i del sistema acadèmic espanyol. D'entrada, ho posa de manifest Paulino Iradiel en el pròleg del segon volum, que pondera les línies de recerca de l'autor, especialment sobre els mercats cerealícoles i la producció drapera entre finals del segle XII i inicis del XIV, que connecten el nord-est peninsular amb el conjunt de la Mediterrània occidental. Ho acaba de confirmar una autoritat mundial en història de l'alimentació com és l'italià Massimo Montanari. En prologar el tercer volum de la trilogia, apella a les lliçons de

Marc Bloch per elogiar la capacitat de Riera i Melis d'endinsar-se en la societat medieval a través de les pràctiques, comportaments, models i valors alimentaris. Aquesta anàlisi no es limita al món urbà dels segles XIII-XV, sinó que s'estén també a les comunitats religioses dels segles anteriors. Al mateix temps, combina una recerca rigorosa sense desatendre interessos polítics i culturals del present, en línia amb el que avui es coneix com *public history* o, simplement, transferència de coneixement a la societat. Tot plegat s'explica per un entorn científic que apunta el propi Montanari i que detalla Pérez Samper en el seu proemi: la implicació de Riera i Melis en diverses iniciatives de recerca, des de grups i projectes internacionals fins a màsters europeus com el que endegà en una col·laboració entre la Universitat de Barcelona i les de Bolonya, Tours i Brusselles. Aquests projectes, a més, avançaren en paral·lel als que liderà successivament del pla nacional espanyol i, més recentment, en convocatòries de l'Institut d'Estudis Catalans.

Centrant-nos ara en el contingut de cadascun dels llibres, comprovem que el primer, tal com fa ben explícit el títol que s'enceta amb la cèlebre fórmula «un regne dins en la mar» (emprada per Jaume I a la seva crònica en agrair a Déu la conquesta de Mallorca), se centra en els estudis sobre l'economia i la societat d'aquest regne durant els segles XIII-XV. Els diversos treballs, partint de recerques en què es recorre no només a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a l'Arxiu del Regne de Mallorca, sinó també a un ventall ampli d'arxius catalans i mallorquins, a més de València, el Rosselló i el Llenguadoc, explora diversos aspectes de la fiscalitat que gravava el comerç de sortida i d'entrada a l'arxipèlag balear, els condicionants legals dels mercaders d'aquestes illes i les connexions que mantingueren com a enclavament decisiu de la Mediterrània occidental. D'aquesta forma, s'examina bona part del sistema financer propi del regne de Mallorca abans de la seva reincorporació entre els anys 1343 i 1349. Tal com conclou P. Cateura en el text que serveix de davantal d'aquestes contribucions, en totes elles Riera i Melis, traçant una mena d'el·lipse entre la seva tesi doctoral defensada l'any 1975 (i publicada l'any 1986) i treballs immediatament posteriors i, ja vers l'any 2009, un cert retorn a aquest objecte d'investigació, proporciona elements decisius per a la comprensió de Mallorca i la resta d'illes entre finals del segle XIII i la primera meitat del segle XIV.

Igualment indiscutible és la petja de l'autor en el camp més ampli de la producció, la circulació i el consum en el conjunt de la Corona d'Aragó, temàtica que serveix d'argamassa del segon llibre, aparegut l'any 2023. D'un contingut més heterogeni que els altres dos aplega recerques de Riera i Melis a propòsit

de diversos observatoris i activitats econòmiques o sectors. L'estudi inicial de l'evolució socioeconòmica de Perpinyà entre el segle XI i finals del segle XIII és seguida per treballs sobre la pesca, la draperia i la xarxa viària, el sistema monetari i els mercats entre els segles XIII i XIV (amb prolongacions més puntuals cap al XV) i en els contextos, més o menys amplis segons cada cas, de Catalunya, de diversos territoris de la Corona d'Aragó o de la resta del Mediterrani nord-occidental. Pel que fa a la història social i institucional, destaca una proposta innovadora, publicada inicialment l'any 1993, sobre l'origen de les corporacions d'ofici a Catalunya. Tot i que aquesta qüestió continua despertant l'interès de la historiografia internacional, pocs autors especialitzats en el Principat han recollit el llegat d'aquest avanç que representà el treball de Riera i Melis. Un altre capítol s'inscriu en la línia de recerca consolidada de l'autor sobre els terratrèmols, especialment els de la sèrie de 1427-1428. En aquest cas concret, però, l'anàlisi se centra en les respostes socials a la catàstrofe. Completen el volum un subgrup més coherent de treballs sobre el comerç alimentari entre Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya durant la primera meitat del segle XIV, i la gestió de les crisis alimentàries al llarg dels segles XIII, XIV i la primera meitat del XV.

Val a dir que sobre aquest darrer tema el propi Riera i Melis compta amb diverses contribucions més representatives en certs aspectes o, com a mínim, més englobants que les compilades (en especial, la monografia *Els cereals i el pa en els països de llengua catalana a la baixa edat mitjana*, publicada l'any 2017 per l'Institut d'Estudis Catalans) i que sovint han estat vinculades a iniciatives collectives o en són un fruit directe, com l'obra que coordinà l'any 2013 titulada *Crisis frumentàries, iniciatives privades i polítiques públiques de proveïment a les ciutats catalanes durant la baixa edat mitjana*. De fet, per bé que es tendeixi a ometre a la presentació del volum, a diferència d'altres línies de recerca, en aquest cas l'impuls renovador de l'autor ha gaudit de continuïtat en investigacions de certa envergadura que ha dirigit o tutoritzat, en una primera etapa vinculades a la Universitat de Barcelona i, finalment, a la de Lleida, on es traslladà el lideratge d'aquestes empreses collectives.

Alhora, les noves perspectives que ha aportat l'autor sobre la Corona d'Aragó a la baixa edat mitjana probablement mai no han tingut com a objectiu prioritari qüestionar determinats models d'interpretació de la crisi (o crisis) baixmedievals, més enllà de les versions més reduccionistes, que ja per si soles requereixen poca contraargumentació. De fet, el propi Riera i Melis, els anys 2017 i 2019, es referia a l'evidència en les fonts coetànies, ni que fos dins d'una

dinàmica general de creixement, de «crisis curtes, sectorials i asincròniques», així com d'intensitat variable, marcades per diversos factors endògens i exògens, a les ciutats dels diversos territoris de la Corona d'Aragó dels segles XIV i XV.

Segui com sigui, medievalista d'horitzons amplis, en la majoria de treballs aplegats fa valoracions estimulants sobre l'estat actual dels coneixements sobre l'economia i la societat de la Catalunya baixmedieval. Entre moltes altres consideracions que es podrien ressaltar, l'any 2018, afirmava que la prosopografia de les elits urbanes està encara per fer o, l'any 2019, que queda pendent precisar si les exportacions de teixits lleugers al Mediterrani occidental a partir de mitjan segle XIV generaren un capital que contribuï a la renovació i perfeccionament tècnic de la manufactura drapera a Catalunya. El segon interrogant connecta en part amb una contribució rellevant d'A. Riera, i no inclosa en els llibres ressenyats, sobre la Diputació del General de Catalunya durant la primera meitat del segle XV, període relativament poc conegut però del qual és un dels millors coneixedors, especialment com a resultat de l'esforç investigador realitzat entorn del fenomen dels terratrèmols.

El darrer volum, publicat l'any 2024 i que clou la trilogia, se centra en la dimensió probablement més d'avantguarda de l'obra de l'autor ressenyat: la història de l'alimentació, abordada des d'una òptica tant socioeconòmica com cultural i sovint combinant la documentació d'arxiu amb fonts literàries o d'altra tipologia. La selecció que inclou el llibre que ens ocupa conté diversos articles i capítols de llibre (en alguns casos revisats i actualitzats) i complementa un altra obra de publicació recent (l'any 2021) en castellà per les Ediciones Trea sobre l'alimentació a l'Occident medieval. Aquest llibre en castellà articula contribucions denses sobre el consum de carn en diversos territoris europeus, el vi a la Catalunya anterior al segle XIII, les figures a la Corona d'Aragó baixmedieval, les espècies al Mediterrani nord-occidental del segle XII i les implicacions socials i identitàries dels sistemes alimentaris tant entre laics com en comunitats monàstiques. En l'obra que ara ens ocupa, en canvi, els diversos treballs aplegats versen sobre la diversitat de pans i la importació de sucre a les ciutats catalanes de la baixa edat mitjana, la introducció del cultiu i consum d'arròs al litoral ibèric, la ramaderia a Menorca (sector que ha estat objecte de més contribucions d'aparició recent), l'alimentació com a marcador social tant de pobres com de rics i, per tant, també una forma d'ostentació i, finalment, un quadre cohesionat d'aportacions sobre els models alimentaris dels ordes benedictins i cluniacencs, entre d'altres col·lectius del clergat regular entre els segles VI i XII.

En síntesi, a través dels tres extensos llibres (sobretot els dos últims) publicats darrerament per l'Editorial Pagès, el lector pot apropar-se, bo i estalviant-se d'anar saltant entre repositoris digitals, a la densa obra d'Antoni Riera i Melis, docent que ha exercit mestratge investigador. Hi trobarà sòlides tesis sobre el funcionament dels mercats cerealícoles i els sistemes alimentaris de la Catalunya i la Corona d'Aragó de finals del segle XIII a mitjan segle XV, així com l'economia i les finances del regne privatiu de Mallorca, que han marcat, i que amb tota probabilitat continuaran marcant durant molt de temps, el panorama historiogràfic. Alhora, en alguns dels treballs que versen sobre temes menys desenvolupats podrà advertir-hi inicis de viarans prometedors i per explorar. Tot plegat entre contribucions d'un historiador d'arxiu inqüestionable assentades sobre una base empírica robusta procedent de fons documentals d'arreu del Mediterrani occidental en què, precisament, l'illa natal de l'autor se situa gairebé al bell mig.

ALBERT REIXACH SALA
Universitat de Lleida

✚ *Los motz e·l so afinant: Cantar, llegir, escriure la lírica dels trobadors*, ed. Meritxell Simó, Roma, Viella (IRCVM-Medieval Cultures, 10), 2020, 197 p.

Aquest volum col·lectiu, que focalitza en l'estudi de la recepció de la lírica dels trobadors, aplega deu contribucions que són fruit de diversos simposis, conferències i congressos celebrats entre 2017 i 2018 i emmarcats en el projecte d'investigació *Los trovadores: recepción, creación y crítica en la edad media y en la edad contemporánea*. El recull pertany a la col·lecció IRCVM-Medieval Cultures, de l'Institut de Recerca en Cultures Medievales de la Universitat de Barcelona, que s'especialitza en la publicació de monografies de recerca interdisciplinàries amb perspectiva internacional. Dona compte d'això la diversitat d'especialització i d'afiliació dels autors en el volum: experts en literatura, lingüística i musicologia, sis tenen com a afiliació principal la UB; la resta, les universitats de Santiago de Compostella, Tolosa/Montpeller, París/Poitiers i Siena. Les contribucions es presenten en castellà (3), català (3), anglès (2), italià (1) i alemany (1).

Els dos primers treballs exploren elements de la tradició galaicoportuguesa. Vicenç Beltran investiga les arrels culturals del gènere de la *cantiga d'amigo* valent-se d'una metodologia que proposa estudiar els textos des d'una dimensió sociològica i pragmàtica a més de filològica, i que permet establir lligams amb precedents mítics i folklòrics llunyans. En un viatge fascinant, que comença amb el tòpic de l'encontre amorós en un entorn aquàtic, explora coincidències i repeses de llocs comuns que connecten la lírica medieval de l'Occident peninsular amb llegendes de l'antiga Mesopotàmia, passant per la civilització fenícia i el món grecoromà. Per altra banda, Mercedes Brea repassa la influència dels trobadors occitans en la tradició galaicoportuguesa i porta a col·lació un tema molt rellevant en l'estudi de la recepció de la lírica trobadoresca que alguns estudiosos (Avalle, Ferrari, Meneghetti, Pulsoni, etc.) han investigat però que encara cal explorar amb deteniment: l'existència d'una tradició manuscrita anterior als testimonis conservats i de la qual no n'han quedat traces materials, que respondria a un propòsit més utilitari que completiu i que permetria abocar llum sobre casos d'intertextualitat difícilment explicables per la transmissió oral.

A partir d'aquí, les contribucions prenen un caire musical. Laura de Castellet, inspirada pel vol d'una alosa, ens convida a imaginar com hauria estat concebuda originalment la melodia de la cèlebre composició «Can vei la lausetta mover» de Bernart de Ventadorn al segle XII, i ens presenta un intent de

restitució en notació neumàtica que posa l'accent en l'evocació del característic moviment de l'ocell durant el vol. Un experiment, però, que ha estat qüestionat pel fet que l'autora pren per model notacions litúrgiques del segle x que no haurien estat vigents en l'entorn del trobador, on predominava la notació aquitana, sense detall expressiu: «it follows that the author's "archeological approach to the score" [...] is merely an imaginary, anachronistic, geographically misplaced, genre-blind projection into Occitan troubadour music of tenth-century liturgical chant gestures».¹

Un dels escassos còdexs que transmeten la peça de Bernart de Ventadorn amb notació musical, el cançoner llenguadocià *R*, és tot seguit objecte de l'estudi codicològic de Camilla Talfani, que ofereix una molt ben travada i minuciosa anàlisi comparativa pel que fa a la transmissió de la música entre aquest testimoni i el cançoner d'origen català *V*, amb fonts properes a *R* i definit com a «protomusical» per Francesco Carapezza pel fet que conté seccions preparades per a acollir les notacions, si bé aquestes mai no hi van ser incorporades. Talfani valora la possibilitat que *V* no acabés passant per les mans de l'anotador musical per raons que van més enllà d'una mera escassetat de recursos per part del taller de còpia, i que la tria del material que inclou el cançoner fos realitzada en base a la disponibilitat de notació musical per a les composicions.

Partint de l'eminent caràcter oral de la lírica dels trobadors, pensada per a l'execució performativa davant d'una audiència, Cèlia Nadal Pasqual reflexiona sobre el pas de la lectura en veu alta a la lectura silenciosa i l'impacte que té aquest procés en el sorgiment d'un espai d'introspecció renovat en el lector, entreteixint el discurs amb fragments d'autors dels segles xiv i xv, situats al llindar de la irrupció de la subjectivitat poètica. El salt temporal es fa encara més dramàtic quan ens endinsem en l'estudi d'Anne Ibos-Augé, que revisita les adaptacions contemporànies del cèlebre motiu de l'amor *de loing* encarnat pel trobador Jaufré Rudel per part de la compositora fina Saariaho en *Lonh* (1996) i en l'òpera *L'Amour de loin* (2000). Ibos-Augé ressalta la forma en què ambdues obres combinen tècniques de la tradició medieval amb elements contemporanis per transportar a l'actualitat el sentiment expressat pel príncep de Blaia ara fa més de vuit-cents anys.

Retornant a l'època de Jaufré Rudel, la contribució d'Anna Maria Mussons ofereix una anàlisi extensa, completa i molt ben estructurada de les denomina-

1. Manuel PEDRO FERREIRA, [ressenya de] «*Los motz e-l so afinant: Cantar, llegir, escriure la lírica dels trobadors*, Roma, Viella, 2020», *Speculum*, 98/3 (2023), p. 932-934.

cions que rep l'amant cortès al llarg de la tradició lírica trobadoresca, des de les primeres aparicions de conceptes com *hom fis*, *amics*, *amans*, *amador*, *drutz* o *domnejador*, a inicis del segle XII, fins a la seva sistematització en temps de Giraut de Bornelh i Raimbaut d'Aurenga, deixant les transformacions que experimenten al segle XIII pendents d'un estudi aprofundit. L'article dona compte de la multiplicitat d'adaptacions, reformulacions, i creacions de categories d'amant seguint l'evolució dels paradigmes de la *fin'amor* i les preferències dels autors. En les pàgines següents, Joan Dalmases Paredes investiga la recepció del trobador rossellonès Guillem de Cabestany en terres germàniques, concretament en l'obra dels *minnesänger* Heinrich von Morungen i Reinmar von Brennenberg.

La darrera part del volum l'ocupen els treballs de Meritxell Simó, l'editora, i d'Anton Maria Espadaler, tots dos d'excel·lent qualitat. El primer aborda la recepció medieval d'una composició de Bernart de Ventadorn, «Ab joi mou lo vers e-l comens», resseguint la seva presència en diversos testimonis com ara florilegis, preceptives poètiques, i obres narratives com el *Roman de la Violette*, les *vidas* i *razos*, o el *Breviari d'Amor* de Matfre Ermengaud. L'assaig d'Espadaler se centra en el *Jaufré*: en destaca la paròdia com a finalitat principal i, allunyant-se d'una lectura esotèrica, reforça el vincle que manté l'obra amb les tradicions literàries occitana i francesa i la intencionalitat dels autors de satiritzar els models de la simbologia artúrica, que haurien estat ben coneguts pels lectors contemporanis. Espadaler proposa una data de composició posterior a 1272 per al *Jaufré*, fet que l'ubicaria en l'època de gran vitalitat de l'univers de referències artúriques.

En definitiva, el volum destaca per l'elevada qualitat de la majoria de les contribucions, algunes amb potencial d'esdevenir obres de referència en els respectius àmbits, i ofereix una molt necessària i refrescant aproximació interdisciplinària a problemàtiques ben actuals en l'estudi de la lírica dels trobadors i la seva recepció.

IVAN VERA MARTÍNEZ

Universitat de Girona – Institut de Llengua i Cultura Catalanes

✚ Joan DALMASES PAREDES, *Dones que mengen el cor de l'amant: La poesia de Guillem de Cabestany, el Châtelain de Coucy i Reinmar von Brennenberg*, Roma, Viella Editrice (IRCVM-Medieval Cultures, 14), 2023, 235 p.

El motiu folklòric i literari del cor menjat, profusament testimoniats tant a Orient com a Occident, produeix a l'Europa medieval una desena de manifestacions, amb interrelacions difícils de precisar, entre les quals destaquen les protagonitzades per tres poetes amb obra conservada en occità, francès i alemany. Els lectors catalans familiaritzats amb la nostra tradició lírica coneixen sens dubte el cas del trobador rossellonès Guillem de Cabestany, però potser no tant el del seu coetani, el *trouvère* picard conegut pel sobrenom del Châtelain o Castellà de Coucy, i encara menys el del *Minnesänger* bavarès de mitjan segle XIII Reinmar von Brennenberg. El fet que tres poetes hagin esdevingut protagonistes d'aquest motiu llegendari no sembla pas casual, com tampoc no ho deu ésser la tria d'aquests poetes i no d'uns altres. L'explicació s'ha de cercar potser en les circumstàncies biogràfiques de cadascun —tan difícils de reconstruir a partir d'una documentació molt escassa i del testimoniatge poc fiable de la llegenda—, però també en la difusió i els temes de l'obra lírica que n'hem conservat, que, si no és el germen principal de la mitificació del poeta, hi aporta de segur molts dels materials que la fan créixer.

El present volum de Joan Dalmasés, fruit de la seva tesi doctoral, mira d'aclarir aquests processos de mitificació aplicant, en tots tres casos, una rigorosa metodologia criticofilològica: amb estats de la qüestió molt exhaustius, amb exposicions biogràfiques ben documentades, amb lectures atentes del corpus líric de cada poeta —especialment atentes a l'ús metafòric del cor i altres aspectes relacionats amb el martiri d'amor— i amb anàlisis molt completes de les tradicions i dels textos literaris que mitifiquen tots tres poetes com a màrtirs d'amor encarnant el motiu del cor menjat.

Dalmasés emmarca el simbolisme del cor en un capítol introductor («El cor a l'Edat Mitjana», p. 13-25) que mostra com, en la *fin'amors* de la lírica i del *roman courtois*, hi confluïren tradicions i perspectives diverses que, des de l'origen de la cultura occidental, havien anat atribuint al cor un dens conjunt d'idees, metàfores i valors simbòlics que al segle XII van acabar constituint un repertori codificat, ben il·lustrat pels trobadors, pels *romans* de Chrétien de Troyes o pel *De amore* d'Andreas Capellanus. Dalmasés identifica les línies principals d'aquest procés en la poesia grecollatina (de Safo a Virgili i Ovidi), en la ciència mèdica (d'Hipòcrates al *De amore heroico* d'Arnau de Vilanova) i

en la mística cristiana (des dels comentaris al Càntic dels càntics fins a Guillem de Saint-Thierry, Bernat de Claravall, Hildegarda de Bingen i Francesc d'Assís). Un panorama tan ampli no es podia abastar en tan poc espai sense omissions més o menys inevitables, però la tesi és exacta i aporta un punt de vista adequat per a avaluar l'ús metafòric del cor en l'obra dels tres poetes que protagonitzen la llegenda del cor menjat.

El capítol dedicat a Guillem de Cabestany (p. 27-55) es beneficia principalment de les aportacions de Montserrat Cots pel que fa a les dades biogràfiques i a la presentació del corpus líric, però la lectura que en fa Dalmases remarca la freqüència metafòrica del cor en relació amb l'enamorament, el dolor i la nostàlgia, especialment en «Lo doutz cossire» (213,5) i en «Mout m'alegra» (213,7). Tot seguit analitza les dues versions més primitives de la *vida* —obviant volgutament la qüestió de quina és l'originària— i les seves reelaboracions més extenses, amb citacions de «Lo doutz cossire», i assenyala interessants concomitàncies amb el *Roman du Châtelain de Coucy et de la dame de Fayel*, és a dir, amb el text que insereix en la tradició del cor menjat el protagonista del capítol següent: el Castellà de Coucy (p. 57-92).

Aquests extens *roman* de final del segle XIII, signat en acròstic per un poeta picard anomenat Jakemes, narra en més de vuit mil octosíl·labs aparellats, amb moltes insercions de peces líriques, una història d'amor i cavalleria protagonitzada pel cèlebre *trouvère*, al qual dona el nom de *Regnaus* («De Couci estoit chastelains; / bien sai que Regnaus avoit nom», vv. 68-69). El motiu del cor menjat es presenta al final del relat: ferit a Terra Santa per la sageta enverinada d'un sarraí, Regnaus encomana al seu fidel servidor que, quan mori, li tregui el cor i el porti a la dama dins un cofret on guardava les trenes d'ella, amb una lletra de comiat; el marit gelós interceptarà, però, el missatge, i la seva venjança consistirà en una variant innovadora del cor menjat, car finalment la dama es deixarà morir d'inanició, mentre que el marit criminal s'exiliarà i després tornarà per a acabar morint malaurat.

Dalmases comença repassant puntualment més de quatre segles de crítica que han culminat en la identificació del *trouvère* històric amb un castellà de Coucy anomenat Gui (a. 1167-1203) que encaixa força amb el de la ficció: d'una banda, consta documentalment que participà tant en la tercera (1189) com en la quarta croada (1202); de l'altra, *La Histoire de la conquête de Constantinoble* de Geoffroi de Villehardouin testimonia que morí el 1203 en plena travessia d'Eubea a Constantinoble, i que el seu cos fou llançat al mar Egeu. Renaut de

Magny fou el seu successor en la castellania de Coucy, i el nom que Jakemes atribueix al seu heroi sembla, per tant, el fruit d'una confusió.

Joan Dalmases introdueix l'anàlisi del corpus del Castellà de Coucy —quinze poesies d'atribució segura o molt probable, conservades amb la música corresponent i conformes al patró divers de la *chanson*— amb una breu però interessant caracterització de la lírica dels *trouvères*, especialment oportuna pel paper representatiu que hom reconeix a l'obra d'aquest poeta. La crítica sol remarcar el caràcter formal i convencional del *grand chant courtois*, la indefinició del jo líric i de la dama, i la manca de trets individuals, per contrast amb l'originalitat i la forta personalitat de molts trobadors occitans. Això es relaciona sovint amb un caràcter epigònic: la lírica dels *trouvères* —entesa com a poesia culta, aristocràtica i d'autor conegut— no floreix fins al darrer terç del segle XII i, per tant, recull l'herència d'una tradició forjada per les primeres generacions de trobadors occitans. Però un tret peculiar és la profunda assumpció dels valors cavallerescos del *roman courtois*, el gènere hegemònic en la tradició d'oïl. Joan Dalmases qüestiona, doncs, les interpretacions massa unidireccionals i conclou que la cultura dels *trouvères* conté importants elements autòctons, ja presents en el corpus del Castellà de Coucy, on també sovintegen els motius de la separació i l'absència, del viatge a ultramar, i l'ús metafòric del cor com a símbol de les emocions profundes i sinceres de l'amant; uns trets que resulten especialment destacables en les cançons que Jakemes incorpora al seu *roman*, i que sens dubte li suggeriren l'associació de la lírica i la persona històrica del Castellà de Coucy amb el motiu llegendari del cor menjat.

Una lectura atenta del *Roman du Châtelain de Coucy et de la dame de Fayel* confirma aquest diagnòstic (p. 77-92). Dalmases observa que a començament del segle XIII el *trouvère* ja havia adquirit una fama immediata com a millor poeta i millor amant: és invocat i citat tant en el *Guillaume de Dole* de Jean Renart com en *La Châtelaine de Vergy*; és comparat amb Tristany per Eustache de Reims, i Jakemes finalment l'eleva a la categoria de màrtir i heroi d'un *roman* bastit a partir del seu corpus líric —només dues de les peces que cita s'han d'atribuir a un altre poeta, Gace Brulé—, inspirant-se potser en les *vidas* i *razos* dels trobadors. En l'obra de Jakemes culmina, doncs, la hibridació de la tradició lírica de la *fin'amors* amb la narrativa del *roman courtois* en un gènere divers, el *roman réaliste*, que descabdella una trama cavalleresca i sentimental en un marc històric, geogràfic i social versemblant i proper. Dalmases analitza el disseny d'aquesta construcció i la felicitat articulació de la trama amb les peces líriques, de la *fin'amors* amb el codi cavalleresc, en una narració que pretén

explícitament de contraposar el passat idealitzat dels màrtirs d'amor a la decadència amorosa, poètica i cavalleresca del present.

El cas de Reinmar von Brennenberg (p. 93-131) s'introdueix amb una oportúníssima exposició general de les fases i característiques del *Minnesang* (p. 93-99). El lector hi trobarà, aclarits i endreçats, molts dels conceptes i dels noms que altres antologies i manuals de la lírica europea, com *La lírica en la Edad Media* de Peter Dronke, ometen o presenten d'una manera més fragmentària: els primitius *Wechsel* anònims, sovint dialogats o en veu femenina; els poetes del Danubi de mitjan segle XII (Der von Kurenberg, Meinloh von Sevelingen), encara poc influïts per la tòpica feudal de la *fin'amors*; la importància del Còdex Manesse, encapçalat pel *Minnesänger* Enric VI Hohenstaufen, fill de Frederic Barba-roja i pare de Frederic II; la introducció del trobadorisme al darrer terç del segle XII, amb tots els seus temes, refinaments formals i gèneres característics, i amb una tendència remarcable a l'espiritualització i la reflexió. Dalmases també s'atura a explicar breument algunes peculiaritats compositives del *Minnesang* i del *Sangspruch* monoestròfic (p. 97-99). El *Minnesang* assoleix la seva expressió més clàssica al primer terç del segle XIII, amb Heinrich von Morungen i Walther von der Vogelweide, però després decau, alhora que Frederic II patrocina l'escola poètica siciliana i es redueix la influència de trobadors i *trouvères*. És en aquest darrer període que cal situar la figura del *Minnesänger* Reinmar von Brennenberg, protagonista de la *Bremberger-Ballade* que l'inscriu al segle XV en la tradició del cor menjat.

Tot plegat té molt a veure amb els problemes d'identificació històrica del poeta (p. 99-104), perquè, entre els diversos membres de la família que es diuen Reinmar als segles XIII-XIV, n'hi ha dos que podrien identificar-se amb el *Minnesänger*: l'un és Reinmar II, documentat el 1238 i mort pels volts de 1271; l'altre, el seu fill Reinmar III, que morí assassinat el 1276 o poc abans. El Còdex Manesse (primer terç del segle XIV) il·lustra les poesies de Reinmar von Brennenberg amb una miniatura que representa el poeta atacat i assassinat per quatre homes amb espases: l'identifica, per tant, amb Reinmar III, encara que l'obra del poeta no aporta indicis biogràfics ni de datació. Això demostra, conclou Dalmases, «que el final violent d'un dels von Brennenberg era conegut arreu anys després que es produís el crim, i que aquest crim es relacionava amb el Reinmar poeta» (p. 104).

Aquest record fou, per tant, la llavor principal de la llegenda, però el terreny adobat fou la insistència del poeta en el dolor i en l'ús metafòric del cor dins el seu corpus líric, constituït per quatre *Lieder* i dotze *Sangsprüchen* mono-

estròfics que Dalmases comenta (p. 104-114). Dalmases explica també com la melodia d'aquestes estrofes, conservada en dos cançoners, serà coneguda com el *Bremberger Ton* dins el moviment dels *Meistersänger* o 'mestres cantaires' dels segles XIV-XVI, i com tot un seguit d'obres anònimes, fetes a partir de la música i dels textos de Brennenberg, en faran màrtir d'amor i heroi mític d'una tradició que desembocarà en la *Bremberger-Ballade* (p. 114-125). Les *Balladen* són un gènere narratiu estròfic amb música, dins el qual les balades de poetes o *Minnesängerballaden* (*Möringer-Ballade*, *Tannhäuser-Ballade*) constitueixen un subgènere que es popularitza amb la impremta des de final del xv. La *Bremberger-Ballade*, conservada en sis impresos del XVI, consta de cinc cobles cantables amb el *Bremberger Ton* i narra l'esquema bàsic del cor menjat —com les vides més primitives de Guillem de Cabestany—, tot i que al final la dama es deixa morir durant onze dies, mentre que el marit se suïcida pel sentiment de culpa i s'anuncia la seva damnació eterna, si Jesucrist amb la intercessió de Maria no ho eviten.

El lector no pot més que agrair que les valuoses anàlisis i interpretacions de Dalmases s'acompanyin d'un extensíssim apèndix (p. 155-215) en què es recullen no solament els corpus lírics de tots tres poetes, sinó també, en la mesura que era possible, tots els textos i paratextos —glosses, miniatures— que intervenen en la formació dels seus mites. D'aquesta manera, el llibre posa a l'abast del públic tant la llegenda com l'obra de tots tres poetes —amb traducció catalana en el cas de Reinmar von Brennenberg.

FRANCESC J. GÓMEZ
Universitat Autònoma de Barcelona

✚ Bernat METGE, *Obra completa*, ed. Lola Badia, Barcelona, Barcino (Imprescindibles. Biblioteca de clàssics catalans, 10), 2024, 392 p.

Fa cent anys Barcino va publicar el primer volum de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», encetada amb *Lo somni* de Bernat Metge, i enguany n'ha publicat una obra completa a cura de la doctora Lola Badia. Aquesta edició no es limita a posar al dia la que en va publicar l'editorial Selecta el 1975, a càrrec de Badia i Lamuela, ans al contrari, està pensada des d'un altre lloc, i amb la perspectiva que donen gairebé cinquanta anys més de recerca i de bibliografia i, encara més, testimonia el canvi de paradigma cultural i la resposta de la indústria editorial. L'Editorial Barcino és un dels bastions de la defensa dels clàssics catalans i, com Metge, ha demostrat la seva natura d'anguila —en el millor dels sentits i sense ambigüitats morals— amb la col·lecció dels «Imprescindibles», que promou la lectura de textos literaris de qualitat treballant-ne el contingut i la forma.

L'edició consta d'un pròleg breu, una introducció, les obres, i, en darrer lloc, un glossari de termes que recull tant mots antics com mots vius que, igual com les anotacions, té la funció de facilitar la lectura. La introducció és mesurada i aporta prou informació perquè el lector se situï, atès que inclou els elements necessaris per estudiar un text literari —context, biografia, obra, models i recepció. Badia dona pinzellades precises sobre els regnats de Pere el Cerimoniós i Joan el Caçador, que són especialment útils perquè el lector es pugui fer una idea dels estralls de la pesta i les crisis econòmica i successòria que es van produir a la segona meitat del segle XIV. Aquestes crisis, així com la formació que va rebre l'autor, són essencials per comprendre uns textos en què convergeixen i es confonen la ironia, l'humor àcid, la crítica a la moral del temps i, fins i tot, el cinisme. L'apartat de la introducció al qual es dediquen més pàgines és l'estudi de *Lo somni*, l'obra més important de l'autor, i sobre la qual va escriure la curadora de l'edició al segon volum de la nova *Història de la literatura catalana* (Enciclopèdia Catalana-Barcino-Ajuntament de Barcelona, 2014) i a altres llibres de referència com ara *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella* (Quaderns Crema, 1988).

La disposició de les obres, canònica, no cronològica, és l'establerta per Martí de Riquer en la seva edició de 1959. Presenta en primer terme l'obra en vers —el *Sermó*, la *Medecina* i el *Llibre de Fortuna i Prudència*— i, després, l'obra en prosa. Les primeres estan acarades amb una traducció al català actual. Trobo que aquesta és una de les virtuts de l'edició, atès que no exclou el lector avesat a la llengua literària pròpia de la lírica medieval anterior al 1425 i, alhora, salva

la distància generada per les restriccions formals i lingüístiques i fa que el text arribi a un públic més ampli. Des del meu punt de vista, la traducció més reeixida és la del *Llibre de Fortuna i Prudència*. Com que és un poema amb una estructura narrativa semblant a la d'un conte, en el sentit que té un plantejament, un nus i un desenllaç, no es perden tants matisos en traduir-lo en prosa, a diferència del que s'esdevé amb el *Sermó* i la *Medecina*, dues peces que tenen una altra dificultat afegida, el fet de parodiar uns textos llunyans per al lector, els sermons i les receptes mèdiques. Tot i això, la introducció i les notes compleixen la seva funció: les darreres, per exemple, ens informen que les llàgrimes de David de la *Medecina* són les llavors d'una planta que reben aquest nom i que, per tant, no són inventades, sinó reals, i que podrien haver inspirat els termes ficticis que el precedeixen al text com ara els «cabells d'en Mardufai», «los queixals de Gedeon» i la «barba d'Absalon» (112, 114).

Altrament, el *Llibre de Fortuna i Prudència* és un text més treballat que els anteriors i, com *Lo somni*, presenta un teixit de fonts clàssiques i un jo literari característics de Metge posats al servei d'una intenció en concret, és a dir, fa un ús particular, pragmàtic de la literatura. En aquest sentit, el *Llibre de Fortuna i Prudència*, més breu i més senzill que *Lo somni*, és una bona porta d'entrada a Metge perquè anticipa temes i recursos, i esbossa la personalitat i la moral de Bernat, a banda d'algunes de les tècniques de l'escriptor, com ara la reescriptura i la imitació de textos clàssics i medievals. En efecte, una constant de la seva obra és la conjuminació de fonts diverses pel que fa al to i al contingut. A tall d'exemple, al *Llibre de Fortuna i Prudència* es combinen l'*Elegia* de Settimello i la *Faula* de Torroella; a *Lo somni*, les *Tusculanes* de Ciceró, el *De anima* de Cassiodor i el *Corbaccio* de Boccaccio.

A l'obra de Metge en general, i a *Lo somni* en particular, cada material acompleix una funció o aporta un matís. El text que resulta de la combinació de fonts és un entramat ric, difícil de classificar i ambigu, en què temes de màxima seriositat —la natura de l'ànima, la fórmula d'una vida recta— apareixen en el mateix pla que escenes còmiques, com ara el vituperi contra els homes del llibre quart de *Lo somni*. En voldria destacar un tros que exemplifica el que Badia va anomenar prosa imitativa a la seva edició de *Lo somni* (Quaderns Crema, 1999). Metge empra el *Corbaccio* de dues maneres diferents. Al llibre tercer, l'adapta i posa en boca de Tirèsies una sèrie de crítiques misògines. Se serveix, per exemple, del tòpic que les dones parlen massa i que sobreestimen els seus coneixements. Al llibre quart, Bernat reverteix el tòpic i l'aplica als homes de manera que aconsegueix un retrat còmic, agut i encara vigent, dels homes setciències

i fanfarrons que funciona perfectament sis-cents anys després. Al meu parer, la majoria de textos misògins no aconsegueixen de fer riure el lector actual; tanmateix, l'ocurrència de Metge, que es pot llegir com a paròdia de la paròdia misògina, encara manté aquest efecte:

Dit has, encara més, que les dones són perleres e ralladores, e has fet gran festa de la ciència divinalment en elles infusa. Verament, a mon juí, a gran tort les acuses. Lo parlar de les dones no és comunament sinó de les coses menudes o d'administració de casa. Bé és veritat que, per tal com naturalment són subtils e entenen e saben moltes coses primament e fort tost, puis dient-les a vegades familiarment les unes a les altres, e no se'n segueix damnatge a algú. Mas no es així dels hòmens, lo parlar e rellar dels quals és abominable a Déu e desplaent e intolerable a tota persona, e fort damnós a molts. La major part d'ells és bèstia de prat, e cascú cuida ésser altre Salomó en saviesa e altre Tulli en eloqüència. Si hom parla d'alguna matèria subtil denant ells, diran que moltes vegades l'han disputada amb hòmens de gran ciència, e que han de bons llibres d'aquella matèria tractants. Si hom parla amb ells de fet d'armes, diran que Anníbal e Alexandre foren assats bons cavallers; mas que de tan bons ne trobaria qui bé los cercava, volent-ho dir de si mateix (375).

Format en els clàssics llatins i italians, Metge se'n serveix per escriure uns textos que dialoguen amb la tradició o la contradueixen i, sobretot, el deixen en un bon lloc. Com a autor, és capaç de posar la retòrica al seu servei per canviar de bàndol, defensar el seu estatus social i assegurar-se un lloc a la cort; Bernat, el personatge, és tan eloqüent que aconsegueix complaure Tirèsies amb la seva crítica als homes: «No poria explicar suficientment lo delit que he haüt del teu enginy. Disertament e acolorada, a mon juí, has respost a tot ço que jo havia dit de fembres» (380). En altres paraules, Metge es projecta en un personatge intel·ligent i divertit —no gaire modest— que entreté el lector actual i li recorda que els clàssics, d'una banda, atorguen prestigi i, de l'altra, són malleables i poden articular un discurs interessat.

Els clàssics també són bons companys que no solen rebre el reconeixement que es mereixen, i a l'*Apologia* Metge en fa un elogi que, segons s'indica a la introducció, «ha estat posat en relació amb un passatge del *Pro Archia* de Ciceró i amb una *Epistola metrica* de Petrarca, sense que el resultat sigui pròpiament una traducció» (54). L'autor subratlla el valor dels homes morts, que superen els vius en «virtut, ciència, gran indústria e alt enginy» (253) i denuncia, precisament, el fet que els seus contemporanis no valorin sinó aquelles coses de

les quals es pot treure un benefici econòmic: «alguna cosa no hic és preada ne requesta si no és plaent al cors e profitosa a la bossa» (253).

Actualment, les humanitats i la lectura es bandegen i, en canvi, es dona preferència al consum d'altres tipus de productes, culturals o no. El lector del segle XXI pot trobar recer en els clàssics i formar-s'hi. L'experiència és especialment satisfactòria si l'edició escollida és a càrrec dels millors especialistes, que guien el lector amb una bona introducció, unes notes redactades amb criteri i un glossari pràctic. Aquesta edició imprescindible ha demostrat amb escreix la vigència de les obres de Metge que, tal com indica Badia en la introducció, «permeten gaudir d'una afinada destresa literària i d'un deversall d'agudeses i d'intel·ligència» (13).

NÚRIA BAÑOS
Universitat Autònoma de Barcelona

✚ Joanot MARTORELL, *Tirant lo Blanc*, edició, introducció i notes de Josep Pujol, Barcelona, Barcino (Imprescindibles. Biblioteca de Clàssics Catalans, 1), 2021, 1394 p.

Martí de Riquer va afirmar en una entrevista que envejava els qui no havien llegit encara el *Tirant lo Blanc* perquè tenien l'oportunitat de fer-ho per primera vegada. Recordo que quan estudiava la carrera em vaig sentir molt afortunat no només de llegir el *Tirant* sencer per primer cop, sinó també de poder gaudir de les aportacions de Martí de Riquer o Albert Hauf, entre d'altres, que il·luminaven, en aquells filològicament prodigiosos anys 90, l'aproximació dels estudiants universitaris a la gran novel·la. L'edició de Josep Pujol, que ha inaugurat la Col·lecció Imprescindibles de l'Editorial Barcino, també deu omplir de joia els lectors que arriben avui per primera vegada al *Tirant* i gosen llegir-lo en la llengua antiga.

La introducció, ambiciosa i exemplar en la seva execució com ho són també l'edició i les notes, comença amb un apartat titulat «El *Decameró* dels catalans» (p. 7-12). És una magnífica porta d'entrada a la història crítica del *Tirant*. Pujol es fa ressò de les paraules d'Antoni de Bastero a *La Crusca provenzale* (1724): el *Tirant* ha de ser un model de prosa literària. A través d'aquesta referència, que va caure en el buit, Pujol crida l'atenció sobre un problema històric: la interrupció de la transmissió d'autors catalans medievals, sumada a l'absència d'una literatura renaixentista modèlica, van impedir que es constituís una tradició i, per tant, que hi hagués la pertinent selecció de models canònics i una renovació de lectures constant.

Aquesta situació va començar a canviar amb les edicions modernes del *Tirant*, a partir de la de J. M. Capdevila (1924-1929). Pujol situa les principals fites d'aquest camí: l'edició de Martí de Riquer (1979 = 1990), que va afegir a l'erudició del savi l'entusiasme del lector apassionat i va projectar el *Tirant* a un escenari internacional; la d'Albert Hauf (1990; segona edició, millorada i ampliada, el 2004), primera feta amb voluntat crítica; i la de Màrius Serra (2020), versió íntegra al català actual. L'edició de Pujol se situa en el camí del mig: manté la forma lingüística de l'original, regularitza grafies i algunes solucions fonètiques antigues, arrenca amb una introducció descriptiva i anota el text amb l'objectiu que el lector pugui gaudir del *Tirant* «sense perdre de vista la necessària perspectiva històrica» (p. 11).

La introducció pròpiament dita té una cinquantena de pàgines i es desplega en nou apartats. A «*Tirant en el seu temps*» (p. 13-17), Pujol apunta la impor-

tància d'un fet cabdal per entendre què va representar la novella per als seus primers lectors i com es va projectar cap al futur: l'incunable del *Tirant* es va imprimir amb la factura d'un llibre seriós que es volia assemblar a la història. A «Unitat i varietat» (p. 18-24) s'aclareix que els cinc nuclis narratius de la novella responen a un principi de causalitat que Martorell va aprendre de les cròniques històriques, amb els ideals de croada de Ramon Muntaner ocupant-hi un lloc rellevant. Pujol també destaca la destresa amb què els elements estructurals i de cohesió sostenen la multiplicació de narradors i d'històries inserides; una diversitat en què la història es presenta amb valor exemplar i una forta autonomia.

A «La ficció, la història i la realitat contemporània» (p. 24-31) s'explica que la narració de veritats factuais fa possible glorificar un heroi a través del valor dels exemples morals i militars; la distància amb la ficció, condemnable a ulls dels moralistes, queda assegurada pel marc històric i el realisme geogràfic, i fins i tot l'onomàstica juga amb la il·lusió de la realitat. A «L'heroi: nom i destí messiànic» (p. 31-33) es relaciona el personatge de Tirant amb un model de cavaller i militar abundant a l'Europa del segle xv.

A «La cavalleria i la guerra» (p. 33-37) s'informa el lector que les diferents situacions bèl·liques i les nombroses formes de combat cavalleresc —és sabut que Martorell va combinar amb mestria experiència llibresca i experiència personal— representen una variació contínua que el lector medieval devia apreciar singularment. A «L'amor: sentimentalisme i comicitat» (p. 38-46), Pujol situa la presència de clàssics com Ovidi o Sèneca, així com de la lliçó moderna de Boccaccio, en l'elaboració de planys, requestes i soliloquis en estil elevat, cultista i llatinitzant. Martorell va saber representar amb gran destresa el xoc entre les normes corteses idealitzades, d'una banda, i, de l'altra, la sexualitat humana, omnipresent en la literatura llatina d'arrel ovidiana, els *fabliaux* francesos o el *Decameró*. Si aquella idealització se servia a través de la retòrica sentimental, aquesta ho fa amb un registre estilístic col·loquial, la reiteració d'esquemes narratius i el contrast entre norma i transgressió que porta a la comèdia. La intercalació de guerra i amor té com a complement, de dalt a baix del *Tirant*, l'alternança de tons i de tractaments.

A «La retòrica, els models literaris i l'escriptura imitativa» (p. 46-52), la retòrica oral tan present en el *Tirant* es relaciona amb la voluntat imitativa dels models antics. Pujol parla amb raó d'una novella plena de literatura: la cinquante-na llarga de textos usats per Martorell són fruit d'una cultura literària moderna i extensa, nascuda a les corts de Joan I, Martí I i Alfons el Magnànim. En ben

poques pàgines, Pujol apunta la raó de ser del seu preciós assaig *La memòria literària de Joanot Martorell* (2002): «no tots els textos hi són presents amb la mateixa intensitat, ni de manera sostinguda, ni hi fan la mateixa funció, ni s'hi integren amb les mateixes tècniques» (p. 49). Com que l'anotació del *Tirant*, en una edició que vol interpellar un lector no necessàriament erudit, no pot donar compte de la complexitat del treball amb aquestes fonts ni carregar les notes de bibliografia secundària, Pujol es limita a comentar un parell d'episodis per acostar aquest lector a l'escriptori de Martorell (p. 50-52).

El vuitè apartat (p. 53-56) ressegueix el pas del manuscrit a l'impres, amb referència a la datació de la novella i a les diferents edicions i traduccions que se n'han fet. Finalment, «La nostra edició» (p. 57-61) justifica els criteris seguits en la publicació d'aquest volum. Després de constatar que no existeix encara una edició crítica del *Tirant*, més enllà de la «voluntat crítica» de les de Hauf (1990 i 2004) i Perera (1995, inèdita), Pujol afirma que basa la seva edició en la de Riquer (1979 = 1990), revisada amb les edicions i aparats crítics de Hauf i Perera i amb la consulta de facsímils d'exemplars de les dues edicions antigues.

A banda de corregir nombrosos errors tipogràfics i de fer canvis importants en la puntuació, Pujol ha discrepat en 450 ocasions —la xifra és seva— del text de Riquer. Es tracta d'esmenes fonamentades filològicament en la paleografia i la tipografia, la llengua antiga i les fonts conegudes dels passatges on s'han detectat errors. Pujol també ha tingut en compte les traduccions del *Tirant*. Així, en el capítol 159 introdueix la conjectura formulada pel traductor castellà de 1511 i escriu, contra Riquer, Hauf i la resta de les edicions catalanes, «—Cavalca sobre Corre-llança —un ginet que lo soldà tenia», en comptes de «—Cavalca sobre, corre! [punt i a part] Llança un ginet que lo soldà tenia». I anota (p. 613), amb prudència: «El nom es podria explicar per l'expressió *córrer llances*, que designa les topades entre dos cavallers a cavall armats amb llances en les justes cortesanes (tot i que un *ginet* no és un cavall de combat)»

Quan l'editor no ha pogut resoldre una dificultat textual o d'interpretació, ho expressa pertinentment en nota: «No he sabut documentar aquesta tripartició llegendària del poble jueu, després de la mort de Jesús, que transparenta prejudicis antijudaics evidents» (p. 988, n. 2; capítol 310), per exemple. De la mateixa manera, Pujol proposa, si el context hi convida, la interpretació d'una expressió que no està documentada; és el cas de la nota 2 de la pàgina 788, corresponent al fragment «¿E tostemps me parlaràs a la mà?» (capítol 230), que Pujol entén «amb el sentit de m'interrompràs, m'impediràs de dir res, em contradiràs».

L'anotació del text té un doble objectiu: en primer lloc, resoldre els problemes de comprensió literal derivats de la llengua antiga, especialment pel que fa al lèxic i a la morfologia verbal; en segon lloc, identificar elements concrets i referències literàries explícites o implícites que permeten reconstruir per al lector modern l'horitzó històric, literari, cultural i religiós del *Tirant*. L'editor també deixa constància dels llocs en què Martorell copia, reescriu o reelabora textos d'altres autors, perquè aquestes fonts determinen l'estil, la construcció retòrica o el to de molts parlaments dels personatges. Després d'oferir els criteris de representació gràfica del text (p. 58-62), podem accedir a uns «retalls biogràfics» de Joanot Martorell (p. 63-73) i a una bibliografia selectiva (p. 73-85).

Per bé que, quan es tracta de contextualitzar referències històriques, literàries o bíbliques, la nota es pot allargar força (un cas extrem és el de la pàgina 1327, amb vint línies que situen els «personatges bíblics salvats per Déu» que evoca Martorell), en general es tracta de notes molt breus, d'una gran concisió. Quan Pujol detecta un possible entrebanc lingüístic per al lector, l'anota: «fer-l'he», 'el faré', futur analític (p. 139); «dar-los-hem», 'els donarem' (p. 1173). També ho fa quan troba que un fragment pot estar deturpat: «armes de seguir» es pot referir a les armes de guerra, «si no és un error» (p. 194); a «Lo dia assignat per al terç cavaller, de l'escut de Valor, fou en lo camp, e lo rei e la reina», «El subjecte de "fou" és "lo terç cavaller". Potser s'ha omès una part de la frase» (p. 265, n. 3); «"totes les coses" és probablement un error per "les poques [petites] coses"» (p. 1073). Altres notes que fan referència a possibles fragments deturpats són a les pàgines 102 (n. 3), 194 (n. 5), 435 (n. 4), 613 (n. 1) i 987 (n. 4).

L'orientació d'aquesta edició justifica que les notes relatives a les fonts no siguin exhaustives. Per exemple, en una nota del capítol 219 (p. 756, n. 1) tocant a les virtuts de l'emperador es diu que Martorell segueix la versió catalana del *Breviloqui* de Joan de Galles, sense especificar-ne el lloc exacte ni justificar per què l'original llatí no podria ser la font directa. Tal com diu l'editor, el lector interessat sempre pot fer la recerca pel seu compte a partir de la informació que se li dona. Fixem-nos, per posar un cas, en la nota 1 de la pàgina 610, corresponent al capítol 158: «tota la lletra està construïda amb tècnica de mosaic combinant frases de les epístoles 1, 2, 3 i 4 de la traducció catalana de les *Heroides* d'Ovidi».

El glossari (p. 1351-1366) complementa l'anotació del text per evitar la repetició de notes lèxiques. Inclou mots antics i mots vius amb accepcions diferents de les actuals i exclou les paraules que tenen entrada en el *DIEC*, llevat del vocabulari tècnic de la cavalleria, la navegació i la guerra. Pel que fa a aquests camps semàntics, la voluntat de l'editor de ser exhaustiu és encomiable i permet que el

lector entengui, a banda de conceptes més estesos com ara «barbacana» o «cabirons», què volen dir, per posar només alguns exemples, «pavesina», «espinacs», «croera», «billeta» o «aristols».

Martí de Riquer no es va cansar mai de dir que el *Tirant lo Blanc* era una novella, per damunt d'altres consideracions, «alegre». La perícia filològica de Josep Pujol ens permet llegir-la amb l'escreix de plaer de la feina ben feta.

DAVID GUIXERAS OLIVET
Institut Ticeris (Sarrià de Ter)